

Úvod

POSEL A POSELSTVÍ

Pavel, otrok Krista Ježíše, povoláný za jeho posla, oddělený pro Boží dobrou zprávu, kterou Bůh ústy svých proroků předem zaslíbil ve svatých písmech, dobrou zprávu o jeho Synu, který tělem pocházel ze sémě Davidova a podle ducha svatosti byl vzkříšením mrtvých jmenován synem Božím v moci: o Ježíši Kristu, našem pánu, skrze něhož jsme přijali milost a apoštolské poslání, abychom v jeho jménu přinesli poslušnost věrnosti všem národům, včetně vás.

Římanům 1,1-6

Těmito slovy se Pavel v polovině století představuje společenství, které zatím nezná: bývalým pohanům, nyní následovníkům Krista, shromážděným v Římě, hlavním městě říše. První řádky dopisu leccos prozrazují o dramatických proměnách, jimiž toto kvapně se rozvíjející židovské hnutí prošlo v desetiletích po Ježíšově smrti. Sám Ježíš, jenž učil aramejsky, se obracel na své krajany v Galileji a Judsku. Přecházel mezi vesnicemi a posvátnou pevností svého lidu, chrámem v Jeruzalémě,¹ a zvěstoval poselství svého zavražděného mentora Jana Křtitele: Boží království, učili oba, je blízko.²

Tutéž zvěst hlásal i Pavel, Ježíšův „otrok“ (*dúlos*) a „posel“ (*apostolos*), jenž však žil a působil v mnohem širším světě. Pavel učil, přemýšlel a poslouchal písmo v řečtině, angličtině starověkého Středomoří. Hodně cestoval, zejména podél *via Egnatia*, velké západovýchodní dálnice propojující města Malé Asie a Řecka s Římem. A „dobrou zprávu“ o blížícím se Božím království nepřinášel jenom svým židovským souvěrcům, nýbrž daleko početnějšímu obyvatelstvu: Pavel kázal pohanům.³

V době mezi Ježíšovým a Pavlovým působením se nezměnila jenom etnicita jejich posluchačů, nýbrž i sám obsah jejich poselství, ona „dobrá zpráva“. První z nich, můžeme-li věřit pozdějšímu podání evangelií, své židovské posluchače nabádal, aby se v přípravě na příchod království káli ze svých hříchů. „Přiblížilo se království Boží. Čiňte pokání a věřte dobré zprávě!“ (Mk 1,15) Tato výzva k pokání má v původním židovském kontextu specifický význam. Evangelia pro Ježíšovo nabádání používají výraz *metanoiete*, který naznačuje, že od svých posluchačů požadoval změnu smýšlení (*nús* znamená řecky „mysl“). Jenomže tato myšlenka se opírá o hebrejské slovo *tešuv*, „obrat“, z něhož je odvozen pozdější rabínský výraz pro pokání, *tešuva*. Odvrátit se od hříchu v židovském kontextu konkrétně znamenalo *navrátit se ke smlouvě mezi Bohem a Izraelem, tedy k učení Tóry*.⁴

Tímto směrem, tedy ke spojení mezi dodržováním Tóry – *tešuvou* – a přípravou na království, ukazují i jiné tradice o Janu Křtiteli a Ježíšovi. Flavius Josephus, současník evangelistů, vypráví, že Jan Křtitel vyzýval své posluchače, aby se „očišťovali správným jednáním“, konkrétně spravedlností (řecky *dikaiosyné*) k sobě navzájem a zbožností (*eusebeia*), zbožným chováním k Bohu (AJ 18,116–119). „Spravedlnost“ a „zbožnost“ v tomto kontextu nejsou mlhavé abstrakce: jsou dvoj-slovnou šifrou pro Desatero, klíčovou tradici sinajské smlouvy. Prvních pět přikázání či první deska Zákona, *eusebeia*, upravuje vztah člověka k Bohu (víra v jediného Boha, zákaz zobrazování, zákaz brání Božího jména nadarmo, dodržování šabatu, ctění rodičů). Druhých pět přikázání či druhá deska, *dikaiosyné*, pak upravuje vztahy mezi lidmi (zákaz vraždy, smilstva, krádeže, lhaní a dychtění po cizích věcech).

Tentýž motiv dodržování (hlavně) Desatera se objevuje i v evangelijských tradicích o Ježíšovi. Na dotaz, které z přikázání je největší, Ježíš synoptické tradice odpovídá ocitováním Deuteronomia 6,4 (láska k Bohu, tedy *eusebeia*) a Leviticu 19,18 (láska k bližnímu, tedy *dikaiosyné*; Mk 12,29–31 a paralelní pasáže). Na jiném místě přímo cituje přikázání: „Přikázání znáš: ‚Nezabiješ, nezcizoložíš, nebudeš krást, nevydáš křivě svědectví, nebudeš podvádět, cti svého otce

i svou matku.“ (Mk 10,19) Navíc Ježíš, opět stejně jako Jan, zprávu o příchodu království a výzvu k pokání zjevně doprovázel pohrůzkami věčným trestem, strašlivými důsledky apokalyptického soudu: aby své posluchače podnítili k pokání, obraceli oba muži jejich pozornost k planoucímu Božímu hněvu, namířenému proti hříšníkům.⁵

Pavlovo *euangelion* se neslo i neneslo ve stejném duchu. I on mluvil o rychle se blížícím království a varoval své posluchače před Božím hněvem. A čas od času je i on nabádal, ať se ve svých životech řídí příkázáními, zejména příkázáními Desatera či většinou z nich (např. 1K 7,19; Ř 13,8–10). Jenže jeho dopisy jsou rovněž plné zdánlivě opačného poselství: varování před Zákonem, požadavků, aby ho jeho shromáždění *nedodržovala*, tvrzení, že Zákon chřadne pod vládou smrti a hříchu (např. Ř 7,7–25).

Vůbec nejdramatičtější proměnou v období mezi Ježíšem a Pavlem prošla postava samotného Ježíše. V Pavlově *euangelion* se Ježíš stal hlavním předmětem zprávy. Ježíš je *Christos*, „syn“ a mesiáš Boží.⁶ V 1. Tesalonickém, 1. Korintským a Římanům Pavel postavu Ježíše těsně propojil se vzkříšením mrtvých, dramatickou a definitivní událostí, k níž má dojít na konci času (1Te 4,13–18; 1K 15 *passim*; Ř 1,4 a 11,15). Nejzávažnější a nejpřekvapivější ovšem byl další výrazný posun oproti poselství a misii Ježíše Nazaretského: dobrá zpráva, že má ve shodě s předpověďmi židovských prorockých písem dojít k nastolení mesiáše Izraele a království boha Izraele, byla podle Pavla určena i *ethné*, „národům“, to znamená pohanským posluchačům.

Máme-li tedy porozumět těmto pár řádkům, na nichž se Pavel představuje Římanům, musíme se vrátit o skoro tři desetiletí nazpátek, do prehistorického (tj. nezaznamenaného) období tohoto hnutí, do doby, z níž od jeho členů ještě nemáme žádná písemná svědectví. Kořeny Pavlova evangelia sahají nejen k misii a poselství Ježíše Nazaretského (27–30 po Kr.?), nýbrž zásadněji a konkrétněji k tradicím o jeho vzkříšení.

Není možné říct, co se tehdy vlastně stalo. Různé prameny tvrdí různé věci; jasné jsou jenom nejhrubší obrysy. Někteří z Ježíšových následovníků, kteří si byli naprosto jistí, že jejich učitel zemřel, začali mít dojem a posléze hlásat, že ožil. Prohlašovali, že ho Bůh vzkřísil z mrtvých.

Pavel, píšící v polovině 1. století, je naším nejranějším zdrojem pro tuto tradici. Z jeho slov plyne, že tyto zážitky byly zrakové: jak říká, Kristus „byl spatřen“ (*ofthé*) nejprve Petrem („Kefou“) a posléze „Dvanácti“ (nejužším kruhem Ježíšových učedníků). Následně „byl spatřen“ (opět totéž sloveso, *ofthé*) skoro pěti sty následovníky, pak Jakubem (Ježíšovým bratrem) a nakonec „všemi apoštoly“ (1K 15,5-7). A „naposledy ze všech,“ uzavírá Pavel tuto pasáž, se Ježíš ukázal jemu (znovu *ofthé*, 15,8; srov. 9,1: „Neviděl jsem Ježíše, našeho Pána?“).

Kde se všechna tato vidění odehrála? O dějišti prožitků prvotního společenství Pavel nic neříká, avšak z jeho dopisu Galatským lze vyrozumět, že on své vidění měl v Damašku (Ga 1,15-17). S odstupem jedné nebo dvou generací po Pavlovi budou evangelisté první zjevení vzkříšeného Ježíše situovat buď do Galileje (Marek, Matouš), nebo do Jeruzaléma či jeho okolí (Lukáš, Jan) a budou jmenovat různé první svědky, ať už ženské následovnice, Petra nebo anonymní učedníky.⁷ Co viděli? Krista v duchovním těle, říká důrazně Pavel, rozhodně *nikoli* v těle z masa a krve (1K 15,44, 15,50). Krista v těle z masa a krve, tvrdí někteří pozdější evangelisté neméně důrazně (L 24,39-40; J 20,27).⁸

Kdy se zmrtevýchvstalý Kristus svým učedníkům zjevil? Podle evangelií krátce po Ježíšově ukřižování. Skutky apoštolů však vyprávějí, že se v Jeruzalémě a okolí zjevoval nepřetržitě během čtyřiceti dnů po Ježíšově vzkříšení (Sk 1,3-12). A Pavlem udávaná chronologie naznačuje, že jemu se ukázal výrazně později a až ve vzdáleném Damašku (tedy kolem r. 34? Muselo nějaký čas trvat, než se hnutí upevnilo a zorganizovalo natolik, aby se rozšířilo mimo Jeruzalém a až do Sýrie). Vzkříšení očividně nebyla jedna událost, nýbrž déletrvající řada vizionářských zážitků, které probíhaly různým způsobem a na

zcela odlišných místech v průběhu delšího období – v Pavlově případě několik let po Ježíšově ukřižování.

Bez ohledu na zmatky a rozpory v našich pramenech a nejistotu stran toho, co vyprávějí, můžeme toto přesvědčení, že Bůh vzkřísil Ježíše z mrtvých, vztáhnout k celému rozsáhlému světu starověkých židovských tradic – biblických i mimobiblických –, naléhavých očekávání a pevných jistot. A ty všechny se zase shodují s úvodním Ježíšovým prohlášením: „Přiblížilo se království Boží.“ (Mk 1,15)

Toto zakládající proroctví poskytlo prvotnímu hnutí velkou část jeho poselství i motivace. Samo o sobě by nicméně nejspíš nestačilo k tomu, aby se Ježíšovi učedníci po jeho smrti vydali z Jeruzaléma do Caesareje a Joppe, pak do Damašku a Antiochie a nakonec až do Říma. Ve staletích před Ježíšem i po něm jiní židovští vizionáři vyslovili podobná proroctví a také shromáždili vlastní skupinky oddaných následovníků, přesto však po jejich smrti nevznikla žádná trvalá misijní hnutí.⁹

Tím, co Ježíše odlišuje od jeho mentora Jana Křtitele, od Učitele spravedlnosti z kumránské sekty, od „proroků znamení“ popisovaných Josephem anebo od autorů kanonických i apokryfních apokalyptických spisů, je ono neslýchané tvrzení, které někteří z jeho následovníků pronesli o něm: totiž že byl vzkříšen z mrtvých.

Toto prohlášení nám samozřejmě nic přímo neříká o historickém Ježíši jako takovém. A jak jsme právě viděli, příliš nám nepomáhá ani rekonstruovat skutečné prožitky jeho prvních učedníků: psané tradice jsou příliš pozdní a nejednotné. Zřetelně však poukazuje na to, do jaké míry Ježíšovi následovníci žili, přemýšleli a působili uvnitř rámce apokalyptických očekávání – či spíše uvnitř *dvou* apokalyptických rámců. První byl starší a tradiční, druhý nedávný a svébytný.

Starší rámeček čerpal z židovských přesvědčení o Božím království coby události na konci věků, coby historickém naplnění Božího slibu, že Izrael dojde vykoupení. (Kristus, vysvětloval Pavel svým pohanským čtenářům v Římě, přišel právě proto, aby tento slib potvrdil: Ř 15,8; srov. 1,2–3.) Jak ještě uvidíme, v tomto starším kontextu

bylo vzkříšení mrtvých očekáváno jako jeden ze závěrečných spásných činů Božích. Bylo tedy chápáno jednak jako eschatologická událost (odehrávající se na konci času anebo jako konec času), jednak jako událost kolektivní (viz Ez 37,11: „všechn dům izraelský“; srov. 1K 15,12-16).

Podle měřítka těchto starších tradic byla tedy tvrzení o Ježíšově vlastním zmrtvýchvstání dvojnásob neobvyklá: zaprvé se netýkala společenství, nýbrž jednotlivce; a zadruhé po této události dál pokračoval čas a každodenní život. Učedníci ovšem působili i v druhém apokalyptickém rámci, tvořeném nedávným a svébytným učením Ježíše samotného. Ten hlásal, že království nejen přichází, nýbrž má přijít *velmi brzy*. Můžeme-li věřit motivu přítomnému v pozdějších evangeliích (napsaných někdy mezi lety 70 a 100), Ježíš učil, že jeho vlastní činnost – uzdravování a exorcismy – sama prokazuje či uskutečňuje blízkost království.¹⁰ Jinými slovy, Ježíšovo poselství neodlišoval od tolika jiných ani tak samotný jeho obsah, jako jeho naléhavý časový harmonogram, jeho zdůrazňování, že eschatologická budoucnost se dotýká *nynějška*, přítomnosti. A s neodbytnou naléhavostí jeho dobré zprávy se pojilo to, do jaké míry Ježíš ze svých následovníků vytvořil společenství zcela oddané jeho osobě, jeho proroctví a jeho jedinečné autoritě coby hlasatele této zvěsti. O síle jejich oddanosti vlastně svědčí právě jejich přesvědčení, že Ježíš vstal z mrtvých: jeho smrt v nich (či v mnoha z nich?) ani nevzbudila rozčarování, ani v jejich očích nemohla vyvrátit jeho proroctví.¹¹

Zatímco učedníci hledali smysl svých vidění vzkříšeného Krista, tyto dva apokalyptické rámce, starý a nedávný, se účinně spojovaly a vzájemně posilovaly. Ježíšovi stoupenci uvažovali tak, že jeho vzkříšení jako jednotlivce potvrzuje jeho původní poselství tím, že samo ohlašuje eschatologický konec času, a tak i nadcházející všeobecné vzkříšení a nastolení Božího království. (O několik desetiletí později bude Pavel podobným sdělením povzbuzovat svá nežidovská společenství: 1Te 4,13-18; 1K 15,12-24.) Z pohledu těchto učedníků Ježíšovo vzkříšení podporovalo, ba prokazovalo zakládající proroctví

evangelia: království skutečně je blízko. Zmrtvýchvstalý Ježíš tak byl v jistém smyslu první vlaštovkou přicházejícího eschatologického jara.

Jenže proč by tyto prožitky vzkříšení měly odůvodňovat ztotožnění Ježíše s „mesiášem“? Proč by takové přesvědčení dovedlo apoštolů k tomu, aby pokračovali v Ježíšově původní misii mezi Židy, a dokonce ji rozšířili? Co je podnítilo k tomu, že tuto charakteristicky židovskou zvěst začali hlásat i pohanům? Podle jakých kritérií mohli pohané být do hnutí zahrnuti? A čím tato misie a její poselství vyvolaly nepřátelství ostatních Židů, ostatních pohanů, římských úřadů, a dokonce, jak si Pavel bude stěžovat, i pohanských bohů (např. 2K 4,4; 11,25–28)?

Máme-li celý tento vývoj pochopit a lépe porozumět Pavlovu důležitému místu v něm, musíme jeho dopisy zasadit do dvou kontextů jejich vzniku, kontextu písem a kontextu sociálního. První z nich, tvořený posvátnými texty a tradicemi Izraele a způsobem, jak je zejména ve světle apokalyptických nadějí interpretovali Židé žijící na sklonku období druhého chrámu, je kontextem výslovně a charakteristicky židovským, byť v něm myšlenka nežidovských národů hrála různě význačné role. Druhý z nich, svět řeckořímského města, který byl okruhem Pavlova apoštolského působení, představuje rozsáhlý a výslovně pohanský kontext, v němž ovšem v Pavlově době byla židovská populace už po staletí pohodlně zabydlena. Začneme tedy u příběhů z židovských písem a následně přejdeme ke společenským institucím a způsobům chování.